

EDEBİYAT, İŞLEVİ VE EĞİTİMDEKİ YERİ *

Özge ÖZBEK**
Gül TEKAY BAYSAN***

EDEBİYAT, İŞLEVİ VE EĞİTİMDEKİ YERİ

Edebiyatın, yaşamın her alanında olduğu gibi eğitimde de önemini yitirdiğini görüyoruz. Edebiyatın saygınlığını gitgide yitirmesini bir kriz (Séoud), ya da tehlike (Todorov, Houdart-Merot) olarak niteleyen yazarlar var. Bunun, edebiyatın tek ve belirgin bir tanımının olmamasından kaynaklandığını düşündüğümüzden, önce, edebiyat kuramı, felsefe, eğitim bilimleri, toplumbilim, göstergebilim, stilistik gibi farklı alanlardan çağdaş yazarların kavrama bakışlarını inceliyoruz. Bazılarının biçimi, bazılarının özü öne çıkardıklarını, edebiyatın estetik yönünü vurgulayanların yanında, etik boyutuna önem verenlerin olduğunu görüyoruz. Moran, bir edebiyat yapıtının yalnızca ne fikirleriyle, ne de estetik yönüyle değerlendirilebileceğini savlıyor. Eagleton, bir yapıtın bir fikir, bir felsefe, bir manevî değer taşıdığını düşünüyor. Sartre, yazarın toplumu gerçekler hakkında bilgilendirme sorumluluğunu vurguluyor. Edebiyat eğitimi konusundaki görüşler de edebiyatla ilgili yaklaşımlara göre değişiyor. Todorov, edebiyatın sanat yönünü önemsiyor ve özanlatımlı olduğunu savlıyorsa da, insani değerini ve eğitselliğini yadsımıyor. Barthes, bir söyleşide, edebiyatın engin bir siyasal bilgi içerdiğini, hatta öğretilmesi gereken tek şey olduğunu dile getiriyor. Doubrovsky yalnızca estetik açıdan ele aldığı edebiyatın, işe yaramadığı ölçüde sanat sayılacağını, öğretilmeyeceğini ileri sürüyor. Biz, Sartre'ın *Edebiyat Nedir ?* adlı kitabındaki görüşlerinden ve filozofun kullandığı bir metafordan yola çıkarak, bir yazarın, konuşurken hedef alarak ateş eden biri olabileceğini varsayıyoruz. Farklı dönem, tür ve akımdan dört ayrı yapıtı bu açıdan ele alıyoruz : Voltaire'den bir yergilik, Maupassant ve Jean-Claude Izzo'dan birer öykü ve Baudelaire'den bir şiir. Bu örneklerden hareketle, edebiyatın dogmatizme karşı bir aşı olduğunu (Meirieu), otorite karşısında bireyin özgürleşmesini sağladığını (Compagnon), herkesin ortak öğretmeni olduğunu (Todorov), insani değerlerden soyutlanamayacağını (Eagleton), yazarın toplumun vicdanı olduğunu (Sartre) saptıyoruz. Edebiyatın hem bir sanat olduğunu hem de bir işlevi olabileceğini (Moran) kabul ediyoruz. Edebiyatın içinde evrensel değerler barındırdığı, öğretilebileceği ve eğitimde yeniden önem kazanması gerektiği sonucuna varıyoruz.

Anahtar sözcükler : *edebiyat kavramı, edebiyat ve eğitim, edebiyatın işlevi, evrensel değerler , edebiyat ve Fransız Dili Eğitimi*

LITTÉRATURE, SA FONCTIONNALITÉ ET SA PLACE DANS L'ÉDUCATION

Notre but est de souligner le fait que la littérature perd de son importance dans tous les aspects de la vie comme dans l'enseignement, si bien que beaucoup de cours de littérature sont même

* Geliş tarihi: 12.12.2022 - Kabul tarihi: 31.01.2023

Bu çalışmanın bir bölümü Hacettepe Üniversitesi XIII. Ulusal Frankofoni Kongresi'nde (2018) aynı yazarlar tarafından sunulan bildirinin verilerine dayanmaktadır.

** Arş.Gör.Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Fransız Dili Eğitimi Anabilim Dalı, eposta: ozgekaracadal@gazi.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6386-2191

*** Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Fransız Dili Eğitimi Anabilim Dalı, eposta: gbaysan@gazi.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0610-8453

supprimés des programmes d'études. C'est une sorte de perte de prestige, une crise (Séoud), un danger (Todorov, Houdart-Merot). Convaincu que le problème relève de la difficulté de définir la littérature, nous cherchons à mettre en évidence comment le concept est abordé par les auteurs contemporains des domaines variés, telles la théorie littéraire, la philosophie, la pédagogie, la didactique, la sociologie, la sémiotique, la stylistique etc. Certains accentuent la forme, d'autres le fond, les uns privilégient l'esthétique, les autres l'éthique et il n'y a point de consensus non plus sur son enseignement. Pour Moran, une œuvre littéraire ne doit pas être considérée pour le seul critère des idées reflétées ou de l'esthétique qu'elle présente. Eagleton pense que l'œuvre porte une idée, une philosophie, une valeur morale. Sartre avance que l'auteur est responsable d'informer la société sur les vérités. Quant à l'éducation, Todorov, pour qui la littérature est un art, donc autotélique, ne nie pas sa valeur humaine et la prend pour un éducateur important. Barthes considère la littérature comme le lieu d'un immense savoir politique, et affirme, dans un entretien, qu'il ne faut enseigner que cela. Doubrovsky, qui approche de la littérature à travers une perspective purement esthétique avance qu'elle ne peut être utile et qu'elle ne s'enseigne pas. Dans cet article où nous consacrons une place particulière à *Qu'est-ce que la littérature* et citons une métaphore employée par Sartre, nous assumons qu'un auteur, à l'instar de Voltaire, est une personne qui tire en parlant, en visant des cibles. À travers quatre ouvrages choisis de différentes périodes, mouvements et genres, un pamphlet de Voltaire, deux nouvelles de Guy de Maupassant et de Jean-Claude Izzo, et un poème en prose de Baudelaire, nous indiquons que la littérature est un vaccin contre le dogmatisme (Meirieu), qu'elle émancipe l'individu vis-à-vis de l'autorité (Compagnon), que c'est un éducateur de tous (Todorov), qu'elle ne se sépare pas des valeurs humaines (Eagleton) et que l'auteur est la conscience de la société (Sartre). Certes, ni le côté artistique ni la fonctionnalité de la littérature ne sont niés (Moran). Nous concluons que la littérature transmet des valeurs universelles, qu'elle s'enseigne et qu'elle doit regagner sa place dans l'éducation.

Mots-clés: *concept de littérature, littérature et éducation, fonction de la littérature, valeurs universelles, littérature et FLE*

LITERATURE, ITS FUNCTION AND PLACE IN EDUCATION

We aim to emphasise the way literature is losing its importance in all aspects of life as well as in education to the point that literature courses are even removed from the curricula. This fact, a kind of loss of prestige, is called a crisis (Séoud), a danger (Todorov, Houdart-Merot). The problem is based on the difficulty in defining literature. That's why we try to find out how contemporary authors working on literary theory, philosophy, pedagogy, didactics, sociology, semiotics, stylistics etc., approach the concept of literature. Some theorists emphasise form, others essence, some prioritise aesthetics, others ethics and there is no consensus on teaching it. For Moran, a literary work cannot be evaluated only on the basis of ideas nor only on aesthetics. Eagleton thinks that it contains an opinion, a philosophy, a moral understanding. Sartre argues that the author is responsible for keeping society informed of the facts. As for education, Todorov, for whom literature is autotelic since it is an art, does not however deny its humanistic value and regards it as an important teacher. Barthes, considering literature an area of vast political knowledge, affirms, in an interview, that it is the *only thing that should be taught*. Doubrovsky, approaching literature through an aesthetic perspective and claiming that it cannot be useful, emphasises its non-teachability. In this article devoting a special place to Sartre's *What is Literature* and citing a metaphor used by the philosopher, we assume that an author, like Voltaire, can be a person who *shoots at a target while speaking*. Through four selected pieces from various eras, movements and genres, a pamphlet by Voltaire, two short stories by G. de Maupassant and Jean-Claude Izzo, and a prose poem by Baudelaire, we argue that the literature is a vaccine against dogmatism (Meirieu), it liberates the individual in the face of authority (Compagnon), it is a common teacher for everyone (Todorov), it cannot be separated from humanistic values (Eagleton) and the author is the conscience of the society (Sartre). In fact, neither

the artistic value nor the functionality of literature is ignored (Moran). We conclude that literature carries universal human values, it is teachable and it should have a place in education.

Keywords: *concept of literature, literature and education, function of literature, universal values, literature and FFL*

Giriş

Makalemizde edebiyatı bugünlerde pek de önemsenmeyen bir yönüyle ele alıyoruz. Bir yandan edebiyatın gittikçe önemini yitirmesine, edebiyat derslerinin müfredatlardan kaldırılmasına dikkat çekmeyi, öte yandan edebiyat kavramını ve edebiyatın işlevi konusunu gündeme taşımayı amaçlıyoruz.

Öncelikle, dil ve edebiyatın birbirinden ayrılmaz bir bütün olduğunun bilinciyle, edebiyat yapıtlarının ve/veya bunlardan seçilmiş parçaların, dil-kültür öğretimi / öğrenimi alanında önemli özgün materyaller olduğu gerçeğini önemsedığımızı belirtelim. Her düzeyde işlediğimiz derslerde bunu yaşama geçirmekteyiz. Yapıtların, biçimleri ve biçimlerini temel alan yöntemlerle irdelenmesine karşı çıkmıyoruz. Edebiyat yapıtlarının, tüm sanat ürünleri gibi estetik değerleriyle de insanı insanlaştırdığı gerçeğini tartışmaya açmıyoruz. Ancak, edebiyatın tümüyle biçimden oluşmadığını, insanlık durumunu dile getiren bir özden arındırılmayacağını anımsatmak istiyoruz. Bu bağlamda, eğitimdeki yerini ve önemini yeniden kazanması gerektiğini belirtmeye çalışıyoruz.

Edebiyat öğretimi konulu doktora dersimizdeki çalışmalarımızdan ve tartışmalarımızdan kaynaklanan makalemizde, tümüyle değilse de, ağırlıklı olarak Fransız ve/veya Frankofon kuramcılarının düşüncelerinden söz ediyoruz. Bulgularımızı farklı dönem ve türlerden Fransız edebiyatı yapıtlarından seçtiğimiz örneklerle somutlaştırıyoruz. Önce sözlüklerde edebiyatın nasıl tanımlandığına, sonra kuramcılarının bu kavrama nasıl yaklaştıklarına bakalım.

1. Edebiyat Kavramı

Fransız Akademisi Sözlüğü (2021), edebiyatı “bir yazarın, imgelem gücünün ürünlerini, bilgisini ya da düşüncesini, sanatsal yaratı aracı olarak yazı dili yoluyla aktarması; bu eylemden doğan yapıtlar”¹ olarak tanımlıyor. Ardından, “kalıcı olarak kabul gören nitelikleriyle bir halka, bir ulusa ya da insanlığa mal olmuş yazılı yapıtların tümünü” imlediğini belirtiyor. Ayrıca, edebiyatı genel tanımındaki “yazılı” olma durumuyla sınırlandırmayarak, geleneksel sözlü edebiyattan söz ediyor. Bu tanım, “bir yazarın sanatı ve yapıtları” anlamında da kullanılabilir. Bir diğer kurumsal Fransızca kaynak olan çevrimiçi CNRTL Sözlüğü (2013) de, edebiyatın yazılı olması durumuna öncelik veriyor; ancak bu tanımda “imgelem” yer almazken, “estetik” özellik kullanılıyor. Buna göre edebiyat, öncelikle “yazılı dilin estetik kullanımındır”. Ayrıca, “okunan ve dinlenen entelektüel ürünlerin

tümü” tanımlamasıyla, bu sözlük de, diğeri gibi terimi sözlü edebiyat alanına taşıyor. İki önemli Türkçe sözlüğünse, daha kısa tanımlamalar kullandıklarını görüyoruz. TDK Sözlük (2019) edebiyatı “olay, düşünce, duygu ve hayallerin dil aracılığıyla sözlü veya yazılı olarak biçimlendirilmesi sanatı” olarak tanımlarken, Dil Derneği Sözlüğü (2018), herhangi bir tanımlama yapmadan, “yazın, literatür” karşılıklarıyla sözcüğün Türkçe ve Fransızca eş anlamlılarını vermekle yetiniyor. Yazın sözcüğünü aradığımızda, bu sözlüğün TDK Sözlük tarafından verilen ilk tanımı yinelediğini görüyoruz. İki Türkçe sözlükte de, edebiyatta sözden ve yazıdan söz ediliyor. Dil Derneği Sözlüğü, ayrıca, yazın sözcüğünün karşılıklarından biri için yaptığı “bir çağda, bir dilde, bir ulusta yazılmış sanat yapıtlarının tümü” nitelemesiyle, Fransız Akademisi Sözlüğüne yakın bir tanım kullanıyor.

Kuramsal çalışmalara baktığımızda, edebiyat kavramının tek ve belirgin bir tanımı olmadığını, çoğunlukla özellikleriyle, bazen de ne olması ya da ne olmaması gerektiği savlarıyla ele alındığını görüyoruz.

Önce bizden bir kuramcının, Türk edebiyatıyla da ilgili önemli yapıtları olan İngiliz edebiyatı profesörü Berna Moran’ın konuyu nasıl ele aldığına bakalım. Moran, idealizmden Marksizme uzanan bir süreçte İlkçağdan bu yana birçok filozof, ressam ve edebiyatçının gözünde sanat ve edebiyatın “doğayı, insanı, hayatı, kısaca gerçekliği yansıtmak” özelliğine sahip bir “ayna” olarak betimlendiğini (Moran, 1972: 15-16, 26) belirtirken, romantiklerde bunun değiştiğine, Abrams’ın deyişiyle sanatın “sanatçının iç dünyasına, ruhuna açılan bir pencere” olarak tanımlandığına değinir (Moran, 1972: 87). “Edebiyat kavramı tanımlanabilir mi?” sorusuna yanıt ararken, sanatın tanımı üzerinde bir “anlaşma” olmadığını dile getirir. “Kuramlardan her biri başka bir tanıma” ulaşmaktadır (Moran, 1972: 244-245). Moran, edebiyat kavramının iki ayrı anlamda kullanıldığını belirtir. Roman, öykü, şiir gibi türlerde yazılan yapıtların “betimleyici” anlam çerçevesinde edebiyat oldukları konusunda bir anlaşma olduğunu, ancak işin içine iyi-kötü gibi öznel bir “ayıklama” girdiğinde kavramın “değerlendirici anlamda” kullanılmasıyla birlikte edebiyatın tanımının değişkenlik gösterdiğini saptar (Moran, 1972: 246).

Edebiyat kuramı ve stilistik alanlarındaki çalışmalarıyla tanınan Fransız dili ve edebiyatı profesörü Philippe Jousset, “hiçbir edebiyat tanımını doyurucu” bulmaz; basılan ve okur bulan yayınların, kurumsal bir onayla edebiyat yapıtı sayıldıklarını belirtir. Tanım üzerinde durmak yerine “edebiyatın laboratuvarına” (Jousset, 2010: 131) girerek, neyin, nasıl edebiyata dönüştüğünü incelediği bir makalesinde, *Paris’in Karnı*’nın (*Le Ventre de Paris*, 1874) tek bir paragrafını ele alır. Makale, Émile Zola’nın bu romanı yazmadan önce, hazırlık döneminde tuttuğu notlarla (Jousset, 2010: 131), bu notlardan yola çıkarak oluşturduğu bir roman paragrafını (Jousset, 2010: 136-137) karşılaştırır. Jousset’in saptamasına göre, yazarın gözlemediği gerçek üzerine deftere yazdıkları, bazı eklemeler

yapmasıyla, “sanatsal yazıyla”, kendisi için notlar hazırlamasından farklı olarak, yazısını bir muhabata -burada *Paris'in Karnı* okuruna- yöneltmesiyle (Jousset, 2010: 138-139) edebiyat olur.

Deneme yazarı, göstergebilimci ve edebiyat kuramcısı Tzvetan Todorov’a göre «edebiyat bir kurmacadır, işte ilk yapısal tanım» (2015: 12). Bunun nedeni edebiyat yapıtlarında var olmayan nesnelere de «öykünme» ya da benzetme yapılabilmesidir. Bununla birlikte Todorov her kurmacanın edebiyat, her edebiyatın da kurmaca olmayabileceğini belirtir (Todorov, 2015: 13). Todorov, ayrıca edebiyatın “hoşa gitmek” için yapılan sanat olduğunu, Güzel Sanatlar teriminin de bu nedenle kullanıldığını vurgular (Todorov, 2015: 14). Resmin gösterdiği manzara ya da nesneden başka bir işlevi, müziğin çıkan seslerden başka bir değeri olmadığını belirtir. Ayrıca, “dizgeli bir dil” olarak nitelediği edebiyatın “özanlatımlı” olduğunu vurgular (Todorov, 2015: 14-15).

Edebiyat kuramcısı, eleştirmen, İngiliz edebiyatı profesörü Terry Eagleton, “edebiyatı tanımlamak için yapılan sayısız girişim” olduğundan söz ederken, kurguyu önceleyen savları, on yedinci yüzyıl İngiliz ve Fransız edebiyatından verdiği örneklerle çürütür. Shakespeare, Corneille, Racine gibi yaratıcı yazarların yapıtlarının yanında, Madame de Sévigné’nin mektuplarının, Bacon’ın denemelerinin, Pascal ve Descartes’in felsefe yazılarının da edebiyat olduğunu anımsatır (Eagleton, 2003: 1). Yirminci yüzyılın belli başlı yaklaşımlarını ve kuramlarını tanıtırken eleştirel bir yaklaşım sergiler. Edebiyatın dilin alışlagelenden farklı bir kullanımıyla, günlük dilden sapmayla ilişkili olduğunu kabul etmez; biçime içerikten fazla önem verilmesini, edebiyatın “kendinden söz eden bir dil” olarak algılanmasını onaylamaz. Edebiyatı toplum, iktidar, değer yargıları ve ideolojiyle ilişkilendirirken (Eagleton, 2003: 13-14), koşullar olgunlaşmamış olsa da, hümanistlerin “evrensel değerlerin olabilirliği” inancını yanlış bulmaz (Eagleton, 2003: 208).

Kavrama yaklaşımlarına baktığımızda, bazı kuramcıların biçimi, bazılarının ise özü öne çıkardığını, edebiyatı tanımlamaya çalışırken kimisinin estetik, kimisinin etik kaygıları öncelediğini, ayrıca edebiyat – kurgu ilişkisi konusunda da bir fikir birliği olmadığını anlayabiliyoruz.

Berna Moran, edebiyatta biçimle özün bir bütünü ayrılmaz parçaları olduğunu düşünür; bir yapıtı ne “yalnızca fikirlerine, felsefesine dayanarak”, ne de yalnızca “estetik açıdan” değerlendirir. Edebiyat yapıtı elbette bir “sanat” yaratısıdır; ancak “yazarın hayatla, toplumla, insanla, dünyayla ilgili şeyler söylemek istediği ve bundan ötürü fikirlerin önemli” (Moran, 1972: 241) olduğu yapıtlar vardır. Klasik izlekleri ele alıp “sıkıcı, cansız, tatsız romanlar” ya da aynı duygu ve düşüncelerden yola çıkmalarına karşın iyi ve kötü olarak nitelenebilecek şiirler yazarlar olabileceğini, ancak neyin anlatıldığından çok “nasıl” anlatıldığını öne çıkaran, “konunun önemi yoktur, asıl mesele işleyiştir” savıyla edebiyatta

salt biçime değer veren anlayışta da “bir sakatlık” olduğunu belirtir (Moran, 1972: 144). Don Kişot ve Hamlet gibi dünya klasiklerinden söz ederken, yapıtın “değerinin yalnızca uslûptan, işleyişten ileri geldiği” düşüncesini yadırgayan Moran, Milton, Sartre, Dostoyevski gibi “bir felsefesi, bir dünya görüşü olan” yazarlardan söz eder. Bu yazarların yapıtlarındaki fikirleri “kendi fikirleri olarak ileri sürmedikleri” savına karşı çıkar (Moran, 1972: 144, 237).

“George Orwell, yazılarının, işlediği konuların onları işleme biçiminden daha önemsizmiş gibi okunduğunu bilseydi, herhalde şaşırırdı” diyen Eagleton’ın (2003: 7), Jousset’nin (2010) *Paris’in Karni*’nin yaratılma sürecinden yola çıkarak edebiyatı tanımlamaya çalışan yukarıda alıntılıdığımız makalesini onaylamayacağı belli. Moran’ın (ö. 1993) ömrü yetseydi, birçok önemli ve değerli saptama içermesine karşın, bu çalışmayı eksik bulacağı kanısındayız; elbette Émile Zola’nın kendisinin de. Todorov’a gelince, “güzel söz konusu olduğunda güzelin kendisi ana ögeyi oluşturur” (2015: 14) vargısıyla edebiyatın güzeli amaçladığını belirttiği doğru; ancak ona göre de edebiyat yalnızca biçim değildir. Todorov, *La littérature en péril* (2007) adlı denemesinde, Bulgaristan’da okurken egemen ideolojiden kaçmak için edebiyatta teknik çalışmalara yöneldiğinden söz eder. Fransa’da yaşamaya başladıktan sonra yalnızca biçimle yetinmesine gerek kalmadığını, doğrudan yazarla, onun düşüncesiyle ilgilenmeye başladığını anlatır (2007: 9-10).

Kesin ve tek bir tanımı olmayan edebiyatın öğretiminin nasıl olacağı, hatta öğretilip öğretilemeyeceği de tartışma konusudur.

2. Edebiyat Öğretiminin Durumu: Edebiyat Öğretilbilir mi?

Öğretilmeli mi?

Yukarıdaki başlığı bu soru cümlelerinden oluşturmamızın nedeni, eğitimde edebiyatın önemini gittikçe yitirmesine tanık olmamız. Edebiyat öğretimi konusunda yapılan bir araştırma (Houdart-Merot, 2012), Fransa’daki durumu özetliyor. Eğitim dizgesinde hümanist anlayışın yüzyıllarca egemen olduğu, ya doğrudan edebiyat öğrenimi görmüş ya da deneme, roman gibi türlerde yapıtlar vermiş olan G. Pompidou, V. Giscard d’Estaing, F. Mitterand, J. Chirac gibi politikacıların Cumhurbaşkanı olarak görev yaptığı bu ülkede (Houdart-Merot, 2012: 59), edebiyatın örgün eğitim içindeki önemini yitirmesinden söz eden makale, edebiyat kolunu seçen lise öğrencilerinin sayısındaki azalmayı “edebiyat kolları tehlikede” alt başlığıyla ele alıyor. Öyle ki, 1967-68’de öğrencilerin yaklaşık %35’i edebiyat şubelerinde öğrenim görürken, bu sayı yirmi birinci yüzyılın başında %14’e kadar gerilemiş; 2010’da ise % 10’un altına düşmüştür (Houdart-Merot, 2012: 61). Fransa’da yükseköğretimde de edebiyat öğrencilerinin sayısında gözle görülür bir azalma fark edilmekte, edebiyat bölümlerini “daha çekici” gösterecek yenilikler arayışına gidildiği görülmektedir (Houdart-Merot, 2012: 61). Edebiyatın ekonomik açıdan “verimli” olmaması, bu

alandan alınan eğitimin gelecek vadetmemesi, küreselleşme gibi nedenler, “edebi sıfatına olumsuzluk” yüklenmesine, edebiyatın “saygınlığını yitirmesine” yol açmaktadır. Yazar, öğretmen niteliklerindeki düşüşün etmenlerinden biri olarak gördüğü bu durumu “kaygı verici” bulur (Houdart-Merot, 2012: 62).

Liselerde bir zamanlar edebiyat kolu bulunduğu unutulduğu, Cumhuriyet öncesinden beri var olan, yüz yılı aşkın bir süre uygulanan fen-edebiyat şubesi ayrımının yıllar önce yerini üniversite sınavlarına yönelik farklı oluşumlara bıraktığı liselerimizdeki öğrencilerle, Fransa’da edebiyat şubelerinde okuyanların sayısal olarak karşılaştırılması olanak dışı. Ancak, ülkemizde edebiyatın yükseköğretimde öğretmen yetiştirilmesi alanındaki durumuyla ilgili bir saptama yapabiliriz. Eğitim Fakültelerinin yabancı dil öğretmeni yetiştiren bölümlerinin ders programları arasında büyük farklar olmadığından, durumu kendi Anabilim Dalımız üzerinden somut bir örnekle anlatabiliriz. 2021-2022 dönemi lisans mezunlarımız, Üniversiteye kendilerinden bir yıl önce başlayanların sorumlu oldukları üç farklı edebiyat dersini almadan², toplam iki dönem ve haftada iki saat olan Fransız Edebiyatı dışında hiçbir edebiyat dersi görmeden diploma aldılar³. Dolayısıyla, öğretmen nitelikleri konusunda en az yukarıda değindiğimiz makalenin yazarı kadar “kaygı” duymamız gerekmektedir.

Kaygıları ya da ilgileri nedeniyle, yazarlar, kuramcılar, uygulayıcılar edebiyat öğretimi hakkındaki görüşlerini sık sık dile getirmişlerdir. Serge Doubrovsky, bu konuda çok düşündüren, hatta yazar, dil-edebiyat öğretmeni, eleştirmen ve kuramcı kimlikleri nedeniyle, aykırı olarak nitelenebilecek bir görüş dile getirmiştir. Doubrovsky, New York Üniversitesi’ndeki öğretim üyeliği deneyimini aktarırken, “Edebiyat bizi hâlâ ilgilendiriyor mu?”⁴ sorusunu sorar ve edebiyatın öğretilmeyeceği kanısını dile getirir. Amor Séoud, edebiyat öğretimini birçok yönüyle ele aldığı yapıtında, bu sözlerin, bir öğretmenin “kendini yadsıması” olarak düşünülebileceğini belirtir; bu çelişkili durumun öğretmenliğin geçim sağlayan bir meslek olarak yapılmasından kaynaklanmış olabileceğini düşünür. Doubrovsky gibi Franco Ferruci ve Jean Cohen de, dolaylı ya da dolaysız olarak edebiyat öğretimi konusunda kuşklarını dile getirmişlerdir (Séoud, 1997: 32). Son olarak, Doubrovsky’nin edebiyatın öğretilmeyeceği düşüncesini nasıl açıkladığına bakalım: “Aritmetik ya da resim dersinden hesap yapma ya da resim çizme öğrenilerek çıkılırken edebiyat dersinden yazma öğrenilerek çıkılmaz. (...) şiir üzerine bir ders, tek bir dize yazmamızı sağlamaz” (aktaran Séoud, 1997: 33).

Eğitimde edebiyat konusundaki olumsuz ve umutsuz görüşler, bunun sorunlu bir konu olduğunu ortaya çıkarıyor. Séoud, edebiyat öğretiminin altmışlı yılların sonunda girdiği ve aşmakta zorlandığı çıkmazı “edebiyat krizi” olarak adlandırır. Bu çıkmazın nedenlerinden bazılarını edebiyat dışı gelişmelere bağlar. Séoud, dil öğretimi konusunda yapılan araştırmalarla karşılaştırıldığında, edebiyat öğretimi alanında belirgin bir ilerleme olmamasını, edebiyatın “saygınlığını yitirmesi” olarak görür; “edebiyatın ölümünden söz edenler” olduğunu anımsatır (1997: 21).

Hatta, dil öğretimi yöntemlerindeki ilerlemelerin, “çelişik” görünse de, edebiyat öğretiminin gelişimine engel olan nedenler arasında yer aldığını ileri sürer. Bu yöntem ve yaklaşımlar, geleneksel eğitim anlayışının tersine, gerek anadil, gerekse yabancı dil öğretiminde edebiyatı dışlamışlardır (Séoud, 1997: 26). Edebiyat yapıtlarıyla ilgili yorum ve eleştirilerin nesnel ve bilimsel olmadığı görüşünün ortaya çıkmasıyla birlikte, altmışlı yılların sonunda edebiyat öğretmenlerinde fen bilimleri öğretmenleri karşısında, Doubrovsky’nin deyişiyle bir “aşağılık kompleksi” oluşmuştur (Séoud, 1997: 24). Böylece, ruhbilimden toplumbilime ve dilbilimin gelişmesiyle birlikte yapısalcılıktan göstergebilime kadar birçok disipline ait yöntem ve yaklaşım, edebiyat öğretimi alanında gerekli görülen “bilimsellik” konusunda “birbirleriyle yarışır” olmuşlardır (Séoud, 1997: 24-25).

Oysa, göstergebilim denince adı anılan başlıca kuramcılardan biri olan Roland Barthes, eğitimde edebiyatın “yalan”, diğer bilgi dallarının “doğru” söylediği savını, “çok tehlikeli bir ideolojik önyargı” olarak gördüğünü belirtir (1975: 17). Ünlü düşünür, kendisine yöneltilen “edebiyat öğretilir mi?” sorusunu, “öğretilmesi gereken tek şey” olarak yanıtlar (Barthes, 1975: 17). XVI. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar olan zaman dilimi içerisinde gelişen ve “kutsallık” atfedilen metinlerin tamamının edebiyat olarak adlandırılabilceğini söyleyen yazara göre, XX. yüzyıla kadar “mimesis”, öykünme ya da yansıma ve “matisis”, “dolmuş dolmuş bir bilgi alanı”, XX. yüzyıldaysa bir “semiosis”, yani gösterge olan edebiyat, “tüm bilgilere erişebileceğimiz” kapsayıcı bir alandır. Anlatısal ve eğretilmeli olması her ne kadar başat özelliğiye de, Balzac romanlarında görüldüğü gibi edebiyat aynı zamanda siyasal bir bilgi içerir (Barthes, 1975: 17-18).

Eğitim bilimleri profesörü Philippe Meirieu, hümanist eğitim anlayışının daha az “bilimsel” olduğu gerekçesiyle bırakılmasını, yüzyılların birikimiyle oluşmuş zenginliklerin taşıyıcısı olan edebiyattan “kurtulma” çabalarını eleştirir. Ünlü pedagoğ, edebiyatın, öğretmen yetiştirme alanına eğitim bilimlerinin son yıllarda getirdiklerinden “çok daha eski ve çok daha zengin” kazanımlar sağladığını belirtir (Meirieu, 2000: 2-3). Ayrıca, Fransızca öğretiminin, gerek orta öğretimde, gerekse öğretmen yetiştirmede çoğu kez “teknik” çalışmaya indirgenmesinden, metnin anlamının yok sayılmasından yakınır (Meirieu, 2000: 8).

Yazar ve öğretim üyesi Antoine Compagnon da eğitimde edebiyatı çok önemser. Özellikle Proust çalışmalarıyla tanınan bu eleştirimen, kuramcı ve akademisyen⁵ “Montaigne’in bir denemesinden, Racine’in bir trajedisinden, Baudelaire’in bir şiirinden, Proust’un bir romanından edineceğimiz yaşam bilgisi, birçok bilimsel yapıttan öğreneceklerimizden daha fazladır” (Compagnon, 2006: 14) diyerek edebiyatın eğitim için vazgeçilemezliğini vurgular. Oysa Doubrovsky, “şu ünlü ortak mirasımız” olarak adlandırdığı benzer adların, “kültürel geçmişin”, “Corneille ya da Racine, Dante ya da Milton’un” yeni kuşakları hiç ilgilendirmediğini ileri sürmüştür (Séoud, 1997: 32).

Todorov da Meirieu ve Compagnon gibi edebiyatı öğretmen olarak benimseyen kuramcılar arasında yer alır. “Yaşamın ezdiklerinden” söz eden Dostoyevski’yi okumanın, insanların birbirleriyle ve kendileriyle olan ilişkilerini belirlediğini söylerken, edebiyatın eğitsel-etik yönünü vurgular. Tarih, sosyoloji, hatta tıp, hangi alanda okurlarsa okusunlar bütün öğrencilerin öğretmenleri aynıdır: Shakespeare, Sofokles, Dostoyevski, Proust. Edebiyatın, onlara, kaderlerini çizen bir matematik sınavından çok daha fazla şey öğrettiğini düşünür (2007: 88-89).

Edebiyatın eğitimdeki yerinin ve bu konudaki görüşlerin bir panoramasını çizmeye çalıştık. Dile getirilen bu fikirlerin, edebiyatın işleviyle ilgili düşüncelerden bağımsız ele alınamayacağı kanısındayız.

3. Edebiyat bir işe yarar mı? İşe yararsa edebiyat olur mu?

Edebiyatı bir erdem olarak ele alan Meirieu’ye göre okumak, dogmatizme karşı bir «aşırılık» (Meirieu, 2000: 8). Kuramcı ve uygulayıcı pedagoğ olarak önemli bir yere sahip olan, ayrıca toplumsal – siyasal etkinlikleriyle de tanınan yazarın bu yaklaşımının, bilgiyi toplumu iyileştirecek en etkili ilaç olarak gören Aydınlanma filozoflarının bakışından uzak olmadığını düşünmekteyiz.

Compagnon da edebiyatı Aydınlanma değerlerini taşıyan bir “adalet ve hoşgörü aracı”, karanlıklara karşı bir “ilaç” olarak görür. Belki okumak yaşamın zorunlu koşulu değildir, ama okuyanın yaşamının okumayanından daha güzel olduğu bir gerçektir (2006: 17). Bu bağlamda, Compagnon, Francis Bacon’ın “okumak bir insanı tamamlar”, onun “daha içten, daha dürüst, daha iyi” olmasını sağlar savını onaylıyor. Böylece, eğlendirirken eğiten yönünün ilk çağdan bu yana kabul edildiğini vurgulayarak, edebiyatın işe yaradığını belirtiyor (Compagnon, 2006: 18-19).

Meirieu ve Compagnon’dan yaptığımız alıntılarda, edebiyatın daha çok etik boyutu üzerinde durduk. Bununla birlikte, edebiyatın estetik boyutu etik boyutu kadar önemlidir. Hatta, bazılarına göre edebiyat yalnızca estetikdir. Örneğin Doubrovsky edebiyatın işe yaramadığı, yararsız olduğu ölçüde edebiyat sayılabileceği görüşündedir. Amerikan İç Savaşı sırasında etkili olduğu için yararlı bir ürün olarak ele aldığı *Tom Amca’nın Kulübesi*’nin⁶ edebiyat olmadığını ileri sürerken, hiçbir yararı olmadığını, yaşamda hiçbir şeyi değiştirmedeğini düşündüğü bir Baudelaire şiirinin edebiyat olduğunu belirtir. (aktaran Séoud, 1997: 36). Biz de bu nedenle, edebiyatın işlevini ele alacağımız konu başlığının altındaki örneklerin arasında bir Baudelaire şiirine yer vereceğiz.

Aydınlanmacılar da, Baudelaire gibi sanat, sanat içindir diyenler de dünyayla ve yaşamla edebiyat arasındaki ilişkiyi koparmamışlardır (Bidaud, 2011: 183-184). Oysa Schwartz’ın yakındığı gibi, birçok kuramcı, öğretmen ve yazar, uzun süredir bu bağı koparma, edebiyatı tarihten soyutlama, yalnızca biçime indirgeyerek âdeta sansürleme çabasıdadırlar (Séoud, 1997: 40).

O halde edebiyat neden öğretilmelidir? Eğer okullardaki edebiyat dersleri tek bir dize bile yazılmasını sağlayamayacaksa neden öğretiliyor? İşte bu nedenle Todorov, edebiyat öğretimi konusunda üç soruya odaklanır: “neden öğretilsin? ne öğretilsin? nasıl öğretilsin?” (aktaran Séoud, 1997: 43). Todorov, bu konuda hem eleştiri hem de özeleştirici yapanlardandır. Edebiyatçı çalışmalarını incelemesinde, ülkesindeki ideolojik baskının rolü olduğunu yazdığını yukarıda belirtmiştik. Ancak Fransa’da da edebiyat eğitiminin öğrenciyi yazarla buluşturmak yerine, eleştirmenlerin yazdıklarını öğretmeye dönüştüğünü saptar. Ayrıca, edebiyatçıları Fransa’da başka bir ideolojik baskıyla karşı karşıyadırlar. Todorov, önemli dergilerin çoğunlukla salt biçimsel incelemeyi benimseyen eleştirmenlerin egemenliği altında olmasından söz eder (2007: 33). Todorov’un yakındığı bu durum, bize, toplumbilimci Gisèle Sapiro’nun değindiği gibi kültürel ürünler üzerinde uygulanan “ideolojik ve ekonomik” sınırlamaları, yani, bir yandan “devlet kurumları ve-veya dinsel kurumlar vasıtasıyla üretimi kontrol altında tutan baskın ideoloji”, bir yandan da “piyasa” kaynaklı kısıtlamaları (Sapiro, 2019: 50) anımsatıyor.

Bu türden bir sansür, egemen ideolojinin edebiyatın işe yaramasını doğru bulmadığının bir göstergesi olsa da, yazarlar, çoğunlukla kendi dünya görüşleri, benimsedikleri edebiyat anlayışı ve kişisel eğilimleri doğrultusunda bir yol ayırımına girerler. Sapiro bunu “19. yüzyıldan beri yazar, ‘fildişi kulesine çekilmiş sanatçı figürü’ (Flaubert gibi) ile ‘angaje entelektüel figürü’ (Zola ya da Sartre gibi) arasında salınmıştır” (2019: 53) tümcesiyle anlatır. Yazımızın bu bölümünde, “angaje entelektüel” Sartre’ın (Sapiro, 2019: 53) edebiyatın işlevi konusundaki görüşlerini özel olarak ele alacağız. Ancak, adları tam da bir yol ayırımında geçtiği için, Flaubert ve Zola’yla ilgili bir parantez açalım. Her ikisinin de dönemin egemen ahlak anlayışına aykırı yapıtlar vermiş olmaları bir yana, sanatın işlevi konusundaki fikir ayrılıklarına karşın, çok iyi arkadaş olduklarını anımsatalım. Bunun yanına, şiirini “fikirlerle değil, sözcüklerle” yazan Mallarmé’yle (Valéry’den aktaran Séoud, 1997: 46) Zola arasında da güzel bir dostluk ve hayranlık ilişkisi olduğunu vurgulayalım.

Jean-Paul Sartre’ın edebiyatla ilgili görüşlerini ele almak için birkaç paragraf elbette yetmez. Sartre, kuramsal yapıtlarıyla, edebiyatçı kimliğiyle, ayrıca yaşamı ve eylemiyle yani kendi seçimiyle tam bir angaje aydın olarak karşımıza çıkar. Biz, burada, edebiyatın işe yarayıp yaramadığıyla ilgili tartışma bağlamında, filozofun tek bir yapıtından hareket ediyoruz. Sartre, *Edebiyat Nedir?* (2008) adlı kitabında, edebiyatta bağlanmayı⁸, yani “yararlı olanı” savunduğu için kendisini eleştirenlere yanıt verir.

Gerçi aynı çağın sanatları birbirlerini etkiler ve hepsi aynı etkenlerce koşullandırılmıştır; yine de resimden, heykelden ya da müzikten bir amacı ya da eğilimi tümüyle ve aynı biçimde yansıtılmaları beklenemez (Sartre, 2008: 13). Ressamın çizdiği gecekonduyla yazarın betimlediği gecekondunun nitelikleri ve

işlevleri farklıdır. “Yazar [...] bu gecekonduyu toplumsal adaletsizliklerin simgesi [...]” olarak gösterebilir, bunu dilin “im” olma özelliğiyle yapar. Oysa “dilsiz” olan ressam böyle bir nitelikten yoksundur, o “size bir gecekondun var, hepsi bu, orada dilediğinizi görmek sizin elinizdedir” (Sartre, 2008: 16-17) vargısıyla, “angaje” olmanın diğer sanatçılardan beklenemeyeceğini belirtir. Oysa yazarın işi dilledir. Ayrıca, “imlerin egemen olduğu yer düzyazıdır” diyerek edebiyatta bağlanma konusunda şairle yazar arasında bir ayrıma gider. Sartre, “ozanlar konuşmaz; susmaz da: Bambaşka bir şeydir onların yaptığı” der (Sartre, 2008: 19). Şiir dilinde sözcüğün im değil de nesne oluşu nedeniyle şairden bağlanmış olması beklenemez.

Sartre’a göre “konuşan insan” sözcüklerin im işlevinden geçici olarak yararlanır, şair ise sözcükleri “doğal olarak gelişen şeyler” olarak kullanır. Elbette şair, diğer sanatçılar gibi dilsiz değildir; sözcüğü bir “im” olarak kullanmasa da, bir “imge” olarak kullanır. Düzyazı yazarı sözcükleri bir amaca yönelik kullanır; şairinse amacı sözcüklerdir. Düzyazı yazarından bir “amaç uğruna” yazması, “başkalarına aktarılacak kadar değerli bir şeyi” olması beklenmelidir (2008: 30-31). Düşünür, mutlak biçemciler olarak adlandırdığı eleştirmenlerin, “konuşan kişi” olarak nitelendirdiği yazarı, “zararsız gözlemine bir sözcükle özetleyen katkısız bir tanık” olarak görme dayatmasına karşı çıkar. Ona göre “konuşmak eylemdir” (Sartre, 2008: 31). Yazarın bu eylemi “örtüleri kaldırma”, gösterme eylemidir. Dolayısıyla, angaje yazar “bir şeyin üstündeki örtülerin ancak değiştirmek istediğimiz zaman kaldırılıp atılabileceğini de bilir”. Yani toplum ve insanlık durumu “yan tutmadan” anlatılamaz (Sartre, 2008: 32). Sartre, yazarı konuştuğu anda tetiğe basan bir kişiye benzetir. Ancak yazarın “rastgele değil [...], hedef göstererek” ateş etmesi gerektiğini belirtir. Yazar, toplumun vicdanıdır. Toplumun gerçeklerden haberdar etme sorumluluğunu üstlenir; yazısı aracılığıyla dünyada bir bilinç ortamı yaratmaya çalışır (Sartre, 2008: 33-34).

Yazar, kendi düşüncelerini “okurun özgürlüğüne çağrıda” bulunarak dışa vurur (Sartre, 2008: 55). Okurdan yazılanları temel alarak ve kendi yaratıcılığını da kullanarak bir şeyleri ortaya çıkarması beklenir. Yazar, kitabı bir iletişim aracı olarak kullanır ve okura çağrı yapar. İşte Sartre’ın vurguladığı “iletişim işlevi”, açık ve kesin bir dille kendine bir görev yüklediğini gösterir (Sapiro, 2019: 32). Çağdaş yazar, yapıtlarındaki “anlam ve değer gelenek tarafından saptanmış” olan on yedinci yüzyıl klasik yazarları gibi (Sartre, 2008: 101), yerleşmiş düşünceleri sorgulamadan yazmak zorunda değildir.

Sapiro, Sartre’ın yazarın sorumluluğunu vurgulamasının, Fransa’nın Nazi işgaline uğramasıyla bağlantılı olduğu kanısındadır. Yazma özgürlüğü yurttaşın özgürlüğünü de içerir. Angaje yazar, “her rejime rıza göstermez; sadece demokratik rejimle dayanışma içinde olmalıdır (...) Sorumluluk, yaratıcı özgürlüğün sonucuydu eğer, özgürlüğü güvence altına almak da yazarın sorumluluğudur” (Sapiro, 2019: 32). Gerçekten de *Edebiyat Nedir?* savaştan birkaç yıl sonra

yayımlanmıştır. Ancak, Sartre'ın yerleşmiş değerleri sorgulaması, bunlara karşı çıkması bir yaşam ilkesidir. Nobel Edebiyat Ödülü'nü reddetmesinden, 68'deki tutumuna kadar, yapıtı ve yaşamıyla sorumluluk almış, taraf olmuştur.

Kısacası Sartre, işe yaramayı ilke edinmiş bir edebiyatçıdır. Biz de edebiyatın bir işlevi olduğunu, tarihe edebiyat olarak geçen çok sayıda işe yarar yapıtı olduğunu düşünüyoruz.

4. İşe yarayan edebiyat, edebiyat değil midir?

Bu başlık altında, yazarının amacı “işe yaramak” olsun ya da olmasın, düşündüren ya da toplumsal vicdana seslenen farklı yapıtlardan örnekler vereceğiz. Edebiyat için “işe yarama” deyimini, yukarıda Doubrovsky'den yapılan alıntı bağlamında (Séoud, 1997: 36) kullandığımızı vurgulayalım. Bu çalışmamızda metin çözümlemeyi hedeflemiyoruz. Bu nedenle, seçtiğimiz yapıtları yalnızca buradaki amacımıza yönelik izlekleri ortaya çıkaracak biçimde, kısaca ele alacağız.

Bir papazın ansızın hastalanıp ölmesini⁹ anlattığı 1759 tarihli yergiliğiyle¹⁰ Voltaire, tam da Sartre'ın betimlediği bir yazar, “hedef göstererek” tetiğe basan kişidir. Voltaire, on sekizinci yüzyıl başında kurulan aylık Cizvit yayın organı *Journal de Trévoux*'nun temsilcisi papaz Berthier'yi¹¹ hedef alır; onu neredeyse acınacak kadar gülünç bir duruma düşürür. Bu kısa gülmece yapıtında Voltaire'in büyük hedefi, hoşgörüden nasibini alamamış yobazlardır. Berthier, *Ansiklopedi*'yi¹² karalamayı görev edinmiştir. *Journal de Trévoux*'yu Saraya götürürken uyuklamaya başlar; Versailles'a vardığında baygındır. Yazdıkları öylesine kin ve nefret doludur ki, Berthier'nin kendisini, yol arkadaşını, arabacıyı, hatta arabanın geçtiği yerlerdeki insanları bile zehirler. Bu zehir, saray hekimlerinden biri tarafından hastanın “safra kesesinin fazla dolu”¹³ olmasıyla açıklanırken, bir başka hekim «beyninin fazla boş» olmasından ileri gelebileceğini düşünür (Voltaire, 1825: 73). Zehrin kaynağını saptayarak komadaki papazı tedavi etmeye çalışan hekimin reçetesi bilgidir. Can çekişen papaza, panzehir olarak beyaz şaraba batırılmış bir Ansiklopedi sayfası yutturulsa da, zehir geri dönülmez bir biçimde tüm vücudu sarmış, iş işten geçmiştir. Berthier günah çıkararak ölür. Kaderin cilvesi, zavallı can çekişirken günah çıkartmakla görevlendirilen papaz, Cizvitlerin can düşmanı olan Jansenist tarikatına bağlıdır. Yazar, bir yandan güldürürken, bir yandan düşündürür. Cehaletin ve fanatizmin zararları üzerine farkındalık yaratmaya çalışırken, iyi ve güzel olarak gösterdiği *Ansiklopedi*'yi de yüceltir. Voltaire, Sartre'ın istediği gibi hedefi tam isabetle vurur. Todorov, Aydınlanma düşüncesinin “bireyin özerkliğine” dayandığını belirtir; “özgür bireyin somut örneğine dönüşen sanatçının yapıtı da özgürleşmiştir” der (2007: 47-48). Voltaire'in bu yazısı, Aydınlanma edebiyatının çok belirgin bir örneğidir; bireyin ve toplumun aklını özgürleştirmek, işe yaramak için yazılmış

bir propaganda yazısıdır. Ancak, yalnızca düşündürmeyi ve eğitmeyi değil, iki yüz elli yıldır güldürmeyi de başardığına göre, en azından Voltaire'in edebiyatta biçimsel estetiğin önemli ögesi olan söz sanatlarını çok iyi kullandığı fark edilebilir.

Zola'nın Médan'daki yazlığında bir araya gelen natüralist genç arkadaşlarıyla birlikte 1880'de yayımladığı *öykü kitabı*¹⁴ da "işe yaramak" üzere tasarlanmıştır. İkinci İmparatorluk rejiminin sonunu getiren 1870 Fransa – Prusya Savaşı izlekli bu kitapta yer alan altı öyküde savaş, eleştirel bir yaklaşımla ele alınır. Maupassant, burada çıkan *Boule de Suif*'le¹⁵ kısa öykü türünün yıldızı olmuştur. Öyküde, soylular, burjuvalar, rahibeler Prusya işgali altında birlikte yolculuk yaparlar. Yol arkadaşları arasında, takma adı Yağ Tulumu olan bir fahişe vardır. Önyargıların odağında olan, ayrımcılığa uğrayan bu tombul kadın, soğuk ve karlı havada mahsur kalan tüm yolcuları, kendisi için hazırladığı kumanyayla cömertçe doyurur. Sonra da bu yüksek ahlaklı insanlar, özgürlüklerine kavuşup bir an önce yola devam edebilmek için ondan büyük bir özveride bulunmasını isterler; düşman subayıyla ilişkiye girmesi için baskı yaparlar. İstediklerini elde ettikten sonra, kadıncağыз onlar için yeniden Yağ Tulumu olmuştur. Yolculuğa devam etmeden önce yanlarına bol bol yiyecek alırlar. Yağ Tulumu, düşmanla yatmış olmanın verdiği utanç ve üzüntüyle yolluk almayı düşünmemiştir. Onu küçümseyen sözüm ona erdemli kadınlar ve adamlar, daha önce elinde ne varsa kendilerine ikram eden kadının tutmaya çalıştığı gözyaşlarına aldırmadan, karşısında tıka basa karın doyururlar. Öykü, okuru bencillik, ötekileştirme ve ikiyüzlü ahlak anlayışı üzerine düşündürmektedir.

Bir başka ötekileştirilen insan öyküsü yirminci yüzyılın sonuna ait. Daha çok polisiye romanları, senaryoları ve şiirleriyle tanınan Jean-Claude Izzo, başkışisi bir Türk olan *Faux Printemps* adlı kısa öyküde çağımızın yakıcı sorunu göçmenliği işler. Bu öykünün ana izleği yine dışlanmadır; ancak bu defa etnik köken kaynaklı kültürel farklılıklar ön plandadır. Yasa dışı yollarla Fransa'ya giren, orada iş bulamayan Osman, günlerini Marsilya'da bir parkta düşman bakışlar altında geçirir. Ta ki bir anne ve çocuklarıyla insanca bir iletişim kurana dek. Anadolu'da bıraktığı karısı ve çocuğunun özlemiyle, bu iyi yürekli kadın ve oğullarıyla görüşmeye başlayan Osman, sonunda çocuk tacizciliğiyle suçlanıp linç edilir. Yirminci yüzyılın sonunda da insanlar, duyduklarına sorgulamadan inanmaktadırlar. Yalnız, kimsesiz, işsiz bir adamı, yabancı olduğu bir ülkede, önyargılarla, asılsız suçlamalarla ezip yok etmek bu kadar kolaydır. Ayrımcılık, modern dünyada ırkçılık biçimini almış, insanı insanlıktan çıkarmıştır.

Önyargı, bencillik, sevgisizlik, ikiyüzlü ahlak anlayışı, dışlama, can yakmaya ve can almaya kadar varan bir nefret. İki farklı çağa ait iki öyküde de yazar, yanlış göstererek, aklına ve vicdanına seslendiği okurdan doğruyu bulmasını bekliyor.

Nedenleri arasında bencillik ve sevgisizlik olsa da, dışlama çoğu kez sınıfsaldır. Edebiyat ve estetik ilişkisi söz konusu olduğunda akla ilk gelecek adlardan biri olan Baudelaire'in *Paris Sıkıntısı*'nda yer alan *Yoksulların Gözleri* duyarlı bir insanın, duyarsız olduğunu fark ettiği sevgilisinden kopuşunun şiiridir.

Baudelaire *Yoksulların Gözleri*'nde insanların dünyaları arasındaki farkı gözler önüne serer. Yeni açılan bir kahvenin önüne gelen yoksul bir adam ve iki çocuğu içeriye fal taşı gibi açılmış gözlerle bakarlar. Giremeyecekleri bu mekânın görkemli güzelliği onları büyüler. Sevdiği kadınla içeride oturan şair, bu çelişkiden utanç duyar. Oysa kadın, büyük bir duyarsızlıkla yoksulların oradan uzaklaştırılmalarını ister. Baudelaire'in bu şiirinin yüksek estetik değer taşıması, insani değerler taşımadığı anlamına gelmez. Bir kent şairi olan Baudelaire'in bulvar izleğini kullandığı az sayıdaki şiirinden biri olan *Yoksulların Gözleri* bir alegoridir (Carpenter, 2006: 3); Baudelaire estetiğinin önemli bir örneğidir. Ancak bu şiir, şairin yaşadığı dönemden yalıtılamaz. Yapıt, aynı zamanda, İkinci İmparatorluk rejiminin Paris yöneticisi Haussmann eliyle kotardığı kentsel dönüşüm yüzünden evsiz barksız kalmış insanların da şiiridir. Masaları sınırsız yiyecek içecek dolu müşterilerin açgözlülüğü, kenti boydan boya kazandıran, yoksulları evsiz, esnafı dükkânsız bırakanların da açgözlülüğünü simgeler. Bir alegoriye dönüşen bu gözler, «sevişenler arasında bile anlaşmanın güçlüklerle dolu olduğu gerçeğini acımasızca haykırarak» (Kula, 2020: 21) bir aşkın nefrete dönüşmesinin tanığı ve nedeni olarak belirirler. Baudelaire, *Paris Sıkıntısı*'ndaki birçok şiirini “kötülük çiçeklerini besleyen kaynaklardan biri olan yoksulları (...) bu hayat vurgunlarını (...), onlardan yansıyan acı gerçeği çığırtkanca değil, sosyalist şaire yakışır ağırbaşlılıkla sanatın dönüştürücü sularında arıtarak” (Kula, 2020: 23) yaratmıştır. Mallarmé'nin özdeyişe dönüşen sözlerinde belirttiği gibi, “dizeler fikirlerle değil, sözcüklerle oluşturulur” (Valéry'den aktaran Séoud, 1997: 46). Baudelaire, bu özdeyişin en parlak temsilcilerindedir. Ancak bu, şiirinin anlamsız olduğu, şairin, içinde bulunduğu döneme, kente, birlikte yaşadığı insanların acılarına, özlemlerine duyarsız kaldığı anlamına gelmez.

Sonuç

Edebiyatı taşıdığı estetik ya da etik değerlerle betimlemeye çalışan kuramcıların görüşlerine yer verirken, tanımlanmasındaki zorluğun öğretimine de yansıdığını belirttik. Kavramsal tanımlamadaki temel ayrımın edebiyatın işleviyle ilgili olmasından dolayı, eğitim-öğretim alanında da edebiyatla ilgili değerlendirmelerin değişkenlik gösterdiğini, zamanla, edebiyatın öğretilmeyeceği, hatta öğretilmesinin gerekmediği savlarının benimsenmeye başladığını, bunun sonucunda edebiyatın, tüm alanlarda olduğu gibi eğitimde de artık önemini yitirdiğini, zamanla dışlandığını saptadık.

Eğilimler değişse de, değişmeyen evrensel gerçekler vardır. Güzel sanatların

bir dalı olan edebiyat, estetik bir üründür. Edebiyat, yaşamdan zevk almamızı sağlayan güzellikler taşır. Çok anlamlı oluşuyla ufkumuzu genişletir. Ana malzemesi olan sözcüklerin gücüyle, dilimizi zenginleştirirken, bu sayede kavramsal düşünce yetimizi de geliştirir. Bazen, *OuLiPo*¹⁶ örneğinde olduğu gibi, üst düzey bir yaratıcılığın çekimiyle kendimizi bir bulmacanın, bir oyunun içinde bulur; hem eğlenir hem öğreniriz. Bazen de, bir kitabın kapağını kapadıktan sonra, saatlerce, günlerce, hatta bir ömür boyu kendimizi insanla, insanlıkla ilgili unutulmaz bir deneyimin içinde buluruz. Edebiyat, kavramsal düşünce yetimizi geliştirirken, bir yandan da insanlık durumu üzerine düşünmemizi sağlayarak, bizi, ötekini fark eden bilinçli insan, ötekini anlayan iyi insan yapar.

Oysa, edebiyatın insan yönünü görmezden gelen bir anlayış, bizi onun yalnızca zevk veren, ince, damıtılmış yönünü görmeye, edebiyatı yaşamdan, dolayısıyla eğitimden koparmaya yöneltiyor. Biz de bu nedenle, makalemizde, edebiyatın ihmal edilen ve ihmal edilmesi günümüzde genellikle doğru bulunan etik yönüne ağırlık vermeye çalıştık. Örneklerimizi de, derslerimizde kullandığımızda ilgi gören parçaların bazılarından seçtik.

Aydınlanma'dan, on dokuzuncu ve yirminci yüzyıl öykülerinden ve bir Baudelaire şiirinden seçtiğimiz örneklerle, edebiyatın dogmatizme karşı aş olduğunu (Meirieu, 2000), otorite karşısında bireyi özgürleştirdiğini (Compagnon, 2006), herkesin ortak öğretmeni olduğunu (Todorov, 2007) vurgulamaya, yazarın okuru bilinçlendirme sorumluluğunu (Sartre, 2008) olumlayan bir bireşime ulaşmaya çalıştık.

Edebiyatın, insana özgü evrensel değerler taşıyan, insanı insan yapan özelliğiyle bir işe yaradığı, eğitimde yeri olması gerektiği savını somutlaştırmaya çalışırken, edebiyat yapıtlarının bir görüş, bir duruş, bir felsefe, bir ahlak anlayışı içerdiği, hümanist değerlerden ayrı tutulamayacağı (Eagleton, 2003), edebiyatçının bu anlayışı bazen Voltaire gibi bağırarak, bazen Baudelaire gibi saf şiirin içinde bir ezgi gibi mırıldanarak dile getirdiği sonucuna vardık.

NOTLAR

- 1 Kaynakçada Türkçe basımları yer almayan yabancı dillerdeki yayınlardan yapılan tüm alıntıların çevirileri, makale yazarlarına aittir.
- 2 Edebi Metin İncelemesi, Roman-Öykü Çözümlemesi ve Çağdaş Fransız Edebiyatı.
- 3 2018-2019 Eğitim - Öğretim Yılında Fransız Dili Eğitimi Anabilim Dalları Lisans programlarında yapılan köklü değişikliklerle, yalnızca edebiyat dersleri değil, öğretmen adaylarının almakla yükümlü oldukları Fransızca dersler (ders sayısı, ders saati ve kredi) azaltılmıştır. Üniversiteye 2021 yılında başlayanlar için yeni bir düzenlemeye gidilmişse de, ders saatleri düzeltilmediği gibi, gereksiz bulunan Roman-Öykü Çözümlemesi dersi feda edilmiştir.
- 4 Doubrovsky, bu konuda İngilizce dile getirdiği sorusunu (Is literature still relevant?), Fransızcaya La littérature nous concerne-t-elle encore? olarak çevirmiştir (Séoud, 1997, s. 31).
- 5 Sözcüğü kaynak dildeki anlamıyla (académicien), Fransız Akademisi (Académie française) üyesi anlamında kullanıyoruz.

- 6 Doubrovsky'den yapılan bu alıntıyı doktora derslerimizde irdelemeye çalıştığımızda, öğrencilerimizin büyük çoğunluğunun Amerikalı yazar Harriet B. Stowe'un, 1852'de yayımladığı kölelik karşıtı bu kitabın adını bile duymamış olduklarını anladık. Ayrıca, genellikle üniversitelerde öğretim görevlisi olarak çalışan Fransızca öğretmenlerinden oluşan birçok doktora öğrencimizin, Séoud'un burada sıkça sözünü ettiğimiz kitabında adı geçen Fransız yazarların neredeyse tek bir yapıtını bile okumamış olmalarının, "edebiyat" değil, "öğretmenlik" eğitimi almalarıyla gerekçelendirilmesini kaygı verici buluyoruz.
- 7 *Qu'est-ce que la littérature ?* Gallimard. 1948.
- 8 Fransızca kaynaklarda, özellikle Sartre'in dilinde, bağlanma engagement, bu tür edebiyat littérature engagée olarak kullanılıyor. Biz de, doğrudan alıntılıdığımız çevirilere göre yer yer bağlanma ve angaje terimlerini kullanıyoruz.
- 9 La relation de la maladie, de la mort et de l'apparition du jésuite Berthier.
- 10 Pamphlet. Belli bir kişiyi ya da kurumu hedef alarak gülünç duruma düşüren, genellikle siyasal içerikli kısa yazı.
- 11 Voltaire, papazı 1759'da yazdığı bu gülmece yapıtında öldürmüştü de, Berthier gerçekte kendisini edebiyat tarihinde ölümsüzleştiren filozoftan dört yıl sonra, 1882'de ölmüştür.
- 12 Diderot'nun, önce d'Alembert'le birlikte, daha sonra tek başına çıkardığı *Ansiklopedi (L'Encyclopédie, Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers)*, cehalete ve karanlığa karşı entelektüel bir silah olarak görülmüştür. Diderot, 20 yılı aşkın bir süre, sansürle ve çeşitli engellemelerle savaşıyor ve Ansiklopedi'yi yayımlamayı sürdürmüştür. Voltaire, 40 kadar maddenin yazarı olarak, Aydınlanma'yı temsil eden yapıta katkıda bulunan ansiklopedistler arasındadır.
- 13 Safra anlamına gelen Fransızca "fiel" sözcüğü, aynı zamanda kin ve hınç anlamında kullanılır. Gülmece ustası Voltaire, sözcük oyunundan yararlanıyor.
- 14 *Les soirées de Médan* (Médan akşamları).
- 15 Öykü dilimize birçok kez, bazen farklı adlarla çevrilmiş de çoğunlukla Yağ Tulumu adı benimsenmiştir.
- 16 Ouvroir de la littérature potentielle. R. Queneau gibi dil – matematik dâhisi yazarların kurduğu bir grup. Yazar, belli bir kısıtlama içinde tüm yaratıcılığını ortaya koyar. Ö. *Kayboluş – La disparition*, G. Perec'in lipogram tekniğiyle, "e" harfini kullanmadan yazdığı roman.

KAYNAKÇA

1. Barthes, Roland, Littérature/enseignement. entretien avec Roland Barthes. *Pratiques: linguistique, littérature, didactique* (5) 1, 1975, 15-21. 13/02/2022 tarihinde https://www.persee.fr/doc/prati_0338-2389_1975_num_5_1_907 ağ adresinden erişildi.
2. Baudelaire, Charles, *Paris sıkıntısı* (T. Yücel, Çev.) X. Basım. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
3. Bidaud, Samuel, Tzvetan Todorov: La littérature en péril. *Onomázein*, 23 (1), 2011, 183-190. 15/02/2022 tarihinde <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=3817192> ağ adresinden erişildi.
4. Carpenter, Scott, Entre rue et boulevard : les chemins de l'allégorie chez Baudelaire. *Romantisme*. (134) 4, 2006, 55-65.
5. Compagnon, Antoine, *La littérature, pour quoi faire?* leçon inaugurale prononcée le jeudi 30 novembre 2006. Collège de France. 24/02/2022 tarihinde <https://books.openedition.org/cdf/524> ağ adresinden erişildi.
6. Eagleton, Terry, *Literary theory, an introduction*. 2nd edition. Blackwell Publishing, Oxford, 2003.
7. Houdart-Merot, V. (2012). Une histoire ancienne, de nouveaux défis. L'enseignement de la littérature en France. *Revue Internationale d'Éducation de Sèvres*, 61, 59-70. 23/02/2022 tarihinde <https://journals.openedition.org/ries/2670> ağ adresinden erişildi.

8. Izzo, J. C. (1998). Faux Printemps. *Vivre Fatigue*. Libro.
9. Jousset, Philippe, Dans l'officine de la littérature, *Poétique*, 162 (2), 2010, 131-151. 17/03/2022 tarihinde <https://www.cairn.info/revue-poetique-2010-2-page-131.htm> ađ adresinden erişildi.
10. Kula, Nedim, "Modern hayatın ressamı" gözüyle Paris'ten şiirsel yoksulluk manzaraları. *Frankofoni*, 36 (1), 2020, 15-24.
11. Maupassant, Guy de, *Boule de suif*. P. Ollendorf, Paris, 1907.
12. Meirieu, Philippe, *La littérature et la vertu... justification d'une approche littéraire des phénomènes éducatifs*. Colloque Éthique, Formation et Recherche, Université de Lyon, 2000. 10/02/2022 tarihinde <http://meirieu.com/> ađ adresinden erişildi.
13. Moran, Berna, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*. Cem Yayınevi, İzmir, 1972.
14. Sapiro, Gisele, *Edebiyat sosyolojisi*. (E. C. Gürçan, Çev.). Dođu Batı Yayınları, Ankara, 2019.
15. Sartre, Jean- Paul, *Edebiyat nedir?* (B. Onaran, Çev.). Can Yayınları, İstanbul, 2008.
16. Séoud, Amor, *Pour une didactique de la littérature*. Didier, Paris, 1997.
17. Todorov, Tzvetan, *La littérature en péril*. Flammarion, Paris, 2007.
18. Todorov, Tzvetan, *Edebiyat Kavramı* (N. Sevil, Çev.). Sel Yayıncılık, İstanbul, 2015.
19. Voltaire. Relation de la maladie, de la confession, de la mort et de l'apparition du Jésuite Berthier. *Œuvres Complètes*. Facéties. 2e édition. Baudouin Frères, Paris, 1825, 71-88.